

Nordiska arkivdagarna 2003

Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet **Svenska erfarenheter**

Strategi

Riksarkivets och landsarkivens digitaliseringsverksamhet har i stort följt en strategi i tre steg, där det första steget fokuserade på att skapa databaser med uppgifter om arkiven, dvs. vilket arkivmaterial som finns och var det finns (lokationen). Resultatet blev den Nationella Arkivdatabasen (NAD) som till en början gavs ut på CD. Den senaste utgåvan kom 1998. Sedan år 2000 finns NAD också i en Internet-version (www.nad.ra.se) som man kan säga släpptes efter moget övervägande. Den svenska Datainspektionen sa till en början nej, men Riksarkivet överklagade. Det tog sedan några år innan Regeringen ändrade avslagsbeslutet. Riksarkivet får nu lägga ut NAD på Internet om man tar bort viss personrelaterad information ur de arkivförteckningar som finns i NAD. Det gäller främst uppgifter från 1900-talet om religiös tillhörighet, sexuell läggning och brottsligt förflutet som man ibland kan få fram indirekt ur äldre förteckningar. I praktiken har regeringsbeslutet blivit vägledande för vilka uppgifter som idag tas in i arkivförteckningar över arkiv som kan innehålla information om levande personer.

I steg två tillkom ytterligare ett moment, nämligen att skapa databaser och register med uppgifter ur arkiven för att komplettera de proveniensbaserade sökmedlen. Sådana databaser/register produceras i första hand av Riksarkivets SVAR-byrå (www.svar.ra.se) och den tidigare enheten Arkion (www.arkion.se) som numera ingår i SVAR. De flesta landsarkiven har också i sina forskarsalar digitala register över regionalt material eller med regional inriktning. Ett exempel är vigselregister för Gotlands län från perioden 1658-1860 som omfattar drygt 36 000 poster. Ett annat är personregistret över födda i Jämtlands län t.o.m. omkring 1875.

**Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet
Svenska erfarenheter**

Först i steg tre blev det aktuellt att även skapa och tillhandahålla digitala bilder av arkivhandlingar. Riksarkivet har då valt att i första hand inrikta bilddigitaliseringen på de grundläggande informationssystemen i den svenska arkivbildningen som har hög informationstäthet och stor kontinuitet och som kan nyttjas av flera forskarkategorier, såväl akademisk forskning som släkt – och hembygdforskning. Det gäller kyrkobokföringshandlingar, lantmäterihandlingar, fastighetshandling etc. Till viss del kan här strategivalet för bilddigitalisering samma inriktning som tidigare val om användningen av mikrofilm.

Som hjälp vid urvalet av handlingar för digitalisering i alla tre stegen har Riksarkivet ett Produktråd med företrädare för olika användargrupper som universitetsforskningen, hembygdsvetenskapen, släktforskningen, skolan m fl.

Sedan den 1 januari 2003 finns det en särskild enhet inom Riksarkivet kallad Mediakonverteringscentrum (MKC), tidigare SVARs arbetsplats i Fränsta, med uppgift att utföra storskalig digitalisering i form av mikrofilmskanning eller dokumentskanning åt såväl interna och externa beställare. De huvudsakliga arbetsuppgifterna för MKC är för närvarande att skanna kyrkobokföringshandlingar åt Riksarkivet och lantmäterihandlingar åt Lantmäteriverket.

Några omedelbara ”lessons learned” som påverkar strategifrågan är

Jordnära

- att syftet med digitaliseringen måste i varje projekt (motsv) vara mycket klart formulerat. Är ändamålet att öka tillgängligheten för specificerade användargrupper, att främja eller möjliggöra nya former för tillhandahållande och nyttjande av arkivmaterial eller att stödja och underlätta ett långsiktigt bevarande? Vet man syftet så faller många pusselbitar på plats mer eller mindre av sig självt. Det ger underlag för beslut om t ex urvalskriterier, tekniken vid bildkonverteringen, nivån och inriktningen på kvalitetskontrollen och hur man organiserar, namnger, beskriver och bevarar de digitala bilderna.
- att det arkivmaterial som ska digitaliseras måste vara förtecknat och/eller indexerat på den nivå som man planerar att återsöka de digitala bilderna. Att genomföra omfattande arkivredovisningsarbeten tar tid och resurser och måste det ske i anslutning till

**Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet
Svenska erfarenheter**

digitaliseringen kan detta arbete lätt stjälpas det mest genomtänkta och välmotiverade digitaliseringsprojekt.

- att digitalisering skapar stora informationsmängder som måste hanteras (lagras och återsökas) i digital form över tid. Även om materialet inte ska långtidsbevaras i digital form så fordras det ibland ett masslagringssystem för att klara också kortare tidsperioder. Digitaliseringen av det svenska kyrkobokföringsmaterialet avkastar en informationsmassa om ca 40 Tbyte per året. Riksarkivet har just upphandlat ett HSM – system som ska svälja både det levererade materialet (born digital) och det som Riksarkivet och landsarkiven skapar själva, i första hand då digitala bilder av kyrkobokföringshandlingar. Frågan om hur det långsiktiga bevarandet av dessa bilder ska ske är föremål för en särskild utredning inom Riksarkivet. En av flera tänkbara lösningar är att efter en tid bevara bilderna på mikrofilm som i framtiden kan skannas när det finns behov av att ha dem till digital form igen.

Övergripande

- att undvika ett snävt institutions eller sektoriellt tänkande. Bibliotek och museer brottas med i princip samma problem som arkiven när det gäller digitalisering. I Sverige genomfördes under 2001 och 2002 ett samverkansprojekt mellan Kungl biblioteket, Nationalmuseum, Riksantikvarieämbetet och Riksarkivet kallat ”Bild databaser och digitalisering – plattform för ABM-samverkan”. Projektet, som av finansiella skäl kom att avgränsas till objekt som är gemensamma för de deltagande institutionerna (i praktiken bilder), utgick från mycket konkreta frågeställningar. Rapporten finns tillgänglig på adressen <http://abm.kb.se>. Cheferna för de deltagande institutionerna har med rapporten som grund tillsatt en arbetsgrupp som ska ge förslag om hur man gemensamt ska gå vidare.

År 2002 lämnade Kungl biblioteket, Kulturrådet, Riksantikvarieämbetet och Riksarkivet en rapport om ABM-samverkan till Kulturdepartementet där man bl a föreslår en nationella planer för digitalisering och långsiktigt bevarande av digitalt material, gemensamma standarder och guidelines för bilddigitalisering samt en nationell databas över namn (familjer, individer, institutioner, organisationer etc.)

- att undvika ett snävt nationellt tänkande. Inom EU pågår en omfattande samordning av digitaliseringsverksamheten på kulturområdet. En rapport om

Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet Svenska erfarenheter

samordningsverksamheten t o m 2002 finns tillgänglig på hemsidan hos ett EU-projekt som har som mål att koordinera digitaliseringen inom EU. Projektet heter MINERVA (www.minervaeurope.org) och rapporten "Coordinating digitisation in Europe. Progressreport of the National Representative Group; coordination mechanism for digitisation policies and programmes 2002". MINERVA-projektet har också på sin hemsida lagt ut bl a ett utkast till en Good Practice Handbook för evaluering. UNESCO har i ett par resolutioner uppmärksammat digitaliseringsfrågorna. Arkivens och bibliotekens världsorganisationer - ICA respektive IFLA - har på uppdrag av UNESCO följt upp resolutionerna med guidelines om digitalisering.

Projekt

Förutom den storskaliga digitaliseringsverksamheten vid Riksarkivets Mediakonverteringscentrum, finns det också ett antal projekt som inriktar sig på ett avgränsat arkivmaterial. Exempel på sådana projekt är

- *Oxenstiernaprojektet*, som ger ut Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling (se www.ra.se/Oxenstierna/oxenstierna1.html)
- Projektet *Äldre geometriska jordeböcker*, som syftar till att skapa en nationalutgåva av de äldre geometriska jordeböckerna, d.v.s. de storskaliga kartor som framställdes under perioden 1633-1655 (se www.ra.se/geometriska/index.html)
- Krigsarkivets projekt för att *mikrofilma och skanna äldre handritade kartor* (se www.ra.se/KRA/kart.html),
- *Svenskt diplomatarium*, som parallellt med att man producerar tryckta häften även publicerar på Internet bilder på samtliga originalbrev förvarade i Riksarkivet och som behandlas i dessa häften (se www.ra.se/ra/diplomat.html)
- MPO-projektet, som katalogiserar och skannar medeltida pergamentsomslag (se www.ra.se/ra/MPO.html).

Det vetenskapliga kraven är oftast mycket höga i projekt av detta slag, och flertalet av dem förutsätter extern finansiering för att kunna genomföras.

Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet Svenska erfarenheter

I gränslandet mellan projektverksamhet och löpande drift sker naturligtvis också en del digitalisering. Normalt är den internt finansierad, avser mycket avgränsade bestånd (en eller ett par volymer) och utförs på spilltid mellan andra mer organiserade digitaliseringsverksamheter. Resultatet kan t ex ingå i en lokal databas på CD.

Tillgänglighet

Den huvudsakliga drivkraften bakom digitaliseringssträvandena är naturligtvis att tekniken öppnar nya möjligheter att tillgängliggöra arkivens innehåll. I vissa fall kan man också spåra inslag av bevarandestrategiskt tänkande men oftast då underordnat den utåtriktade verksamheten.

Det skannade materialet måste på samma sätt som dagens mikrofilmade handlingar kopplas till ett verktyg för återsökning, och i Sverige blir det då NAD på nätet. I dag framgår i NAD om handlingar är mikrofilmade, och är det så kan man köpa eller låna mikrokortskopior av handlingarna över Internet. En motsvarande beställningsfunktion för digitala bilder kopplad till NAD är under uppbyggnad men kommer av praktiska skäl inte att omfatta lån.

Vid sidan av storskalig skanning och avgränsade digitaliseringsprojekt förkommer det naturligtvis också skanning ”on demand”. Den kan dock vara av lite olika karaktär:

- Det finns idag dokumentskannrar vid Riksarkivet och i stort sett alla landsarkiv som nyttjas för att mot betalning förse de forskare som besöker forskarsalarna med digitala kopior av handlingar. I praktiken handlar det om en ny form av kopiering på stället. Riksarkivet har också en särskild bildenhet som på beställning producerar högupplösta studiobilder.
- När myndigheter levererar digitalt material till Riksarkivet och landsarkiven händer det allt oftare att materialet fortfarande används av statsförvaltningen för handläggning och av en rättssökande allmänhet utan forskningsambitioner. T ex så betjänar landsarkiven idag skattemyndigheter, advokater m fl med skannade bilder ur bouppteckningar som ett led i handläggningen av bouppteckningsärenden. Landsarkiven får totalt ca 30 000 sådana bouppteckningsförfrågningar per år.
- Digitala bilder kan också vara en metod att försörja forskarsamhället med arkivinformaton. I Sverige finns idag högskolor och universitet på ca 50 platser i

**Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet
Svenska erfarenheter**

landet. Ett projekt kallat DAF (Digital arkivöverföring för forskning vid universitet och högskolor) har studerat möjligheterna att ersätta dagens fjärrlån av originalhandlingar med ”digitala lån”. Slutrapporten från projektet kommer i höst.

Försök pågår också med att mer aktivt marknadsföra arkivinformation i digital form mot betalning. Det handlar då inte information om arkiv, som enligt Riksarkivets policy skall vara avgiftsfri, utan information ur arkiv och digitala bilder som mot en avgift görs tillgängliga på särskilda webbplatser (portaler). Avgiften är till för att täcka merkostnaden för att upprätta informationen i digital form och distribuera den över nätet eller på CD via postorder. Vid besök i Riksarkivets och landsarkivens forskarsalar är samma information i princip tillgänglig gratis. Riksarkivets mål är naturligtvis att kunna tillhandahålla det digitala materialet gratis också på Internet, men det förutsätter att staten skjuter till medel för detta. Så är inte fallet idag, och det finns därför inget annat alternativ än avgiftsfinansiering.

De två stora försöken är ”Ett historienät Sverige” (www.arkion.se), som i första hand inriktar sig på att bygga upp databaser med uppgifter ur arkiv (t ex folkräkningar och sjömanshusrullor), och den ”Digitala forskarsalen” där register och inskannat material kommer att tillgängliggöras (www.forskarsalen.ra.se). Båda portalerna drivs av Riksarkivets enhet SVAR i form av EU-finansierade projekt.

Begränsningarna med den aktiva marknadsföringen mot avgift ligger främst i

- **Ekonomi.** Frågan är om kundkretsen är tillräckligt stor, solvent och köpvillig? Det finns också en konkurrenssituation i Sverige genom att ett privat företag – Genline – säljer tillgång till digitala bilder av kyrkobokföringshandlingar över Internet.
- **Påverkan på urvalet av material som skannas.** Det kan lätt bli så att urvalet i alltför hög grad styrs av en penningbaserad efterfrågan och inte av andra faktorer som t ex kulturvärde eller behovet av att minska slitaget på originalhandlingarna.
- **Lagstiftningen.** Den svenska personuppgiftslagen (PUL) gör det svårt att i digital form publicera arkivmaterial med uppgifter om levande personer. Det krävs normalt ett medgivande från personerna ifråga. Uppgifter om avlidna personer kan

**Digitaliseringsprocessen – strategi, projekt och tillgänglighet
Svenska erfarenheter**

dock i de flesta fall publiceras. Det svenska släktforskarförbundet har sammanställt en CD, i folkmun kallad ”dödsskivan”, med uppgifter om avlidna personer fram till 1980 eller 1990-talet. Den lär sälja bra.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att tillhandahållandet av arkivhandlingar i form av digitala bilder kommer att bli den allt överskuggande formen för tillgängliggörande av arkivmaterial i analog form (pappershandlingar, pergament, fotografier, kartor, ritningar mm). Internet blir då en allt viktigare kanal för tillgängliggörande av arkivinformation. Riksarkivet och landsarkiven hade under 2002 i genomsnitt ca 3 400 aktiva användare varje dygn på sina hemsidor och databaser på Internet. Det är en ökning med ca 38 % jämfört med 2001. Varje aktiv besökare gjorde i genomsnitt 8 – 10 sökningar och hade en genomsnittlig söktid på drygt 7 minuter.

Det gäller dock för arkivinstitutionerna att vid tillgängliggörande i digital form hitta balansen mellan vad som är bra ur användarnas perspektiv, arkivmässigt motiverat och ekonomiskt försvarbart. En nog så intrikat uppgift!

Börje Justrell

Riksarkivet